

James A.Hall

POLÁNYI ÉS A PSZICHOANALÍZIS

Polányi Mihállyal a Duke University bentlakó pszichiátereként találkoztam először (1962-64), s munkássága azóta folyamatosan hatást gyakorol arra, hogyan felfogom a pszichoanalízist, különösen a svájci pszichiáter, Carl Jung alapította ágát, amelyet analitikus lélektannak neveznek. Jelen munkámban röviden szeretném ismertetni Polányi Mihály gondolatainak azt a négy területét, amelyek befolyásolták, vagy elmélyítették Jung pszichoanalitikus elméletéről alkotott nézeteimet. Ezek (1) az álmok kompenzációs természetéről vallott tanítás, beleértve az elemzés nélkül maradt álmok funkcióját is; (2) a fokális/hallgatólagos közti distinkció, mint a tudatos/tudattalan közti finomabb megkülönböztetés; (3) a dinamo-objektív összekapcsolás (morális inverzió), amelyről a védekező mechanizmusok és a neurózis pszichoanalitikus elmélete világosít fel bennünket; és (4) a "bennelakozás" méltánylása, mint olyan fogalomé, amely hasznosnak bizonyult sok pszichológiai folyamat konceptualizálása során.

Az álmok kompenzációs természete

Polányi nem hozta összefüggésbe saját ismeretelméletét a pszichoanalízissel. Az 1968. év során Oxfordban megvitattam vele azt a szándékot, hogy a zürichi Jung Intézetben végzett munkám egyik tézisének az ő gondolataira alapozom. Meg akartam vizsgálni az álomban működő én (továbbiakban röviden álom-én - A ford.) és az éber-én közti problematikus kapcsolatot, mint a személyes identitás mélyén rejlő pszichológiai komplexusok struktúrájában megjelenő eltolódást éber és alvó állapotban egyaránt. Polányi nem támasztott ellenetést a tervvel szemben: bátorított és tanácsot adott. Őt egyébként nem érdekelte különösebben a pszichoanalízis, habár a freudi eszméket úgy használta, mint a dinamo-objektív összekapcsolásának egyik példáját (Polányi, 1958. p. 233.). Látogatásom alatt elmondta, hogy a pszichoanalízis iránti közömbössége jórészt egy régi osztálytársa negatív véleményének hatása alatt alakult ki, aki később jelentős freudistává vált. *

Az álmokról alkotott zürichi tézisémet némileg módosított formában nyilvánosságra hoztam "Clinical Uses of Dreams" c. munkám hetedik fejezetében (Hall, 1982, 1983, 1984a, 1986). Ennek lényegi felismerése az volt, hogy az éber-én (Az "Én" állandó értelmében,

* A volt gimnáziumi osztálytárs Alexander Ferenc volt.

beleértve a testről alkotott képzeteket is) benne lakozik a psyche valamennyi tudattalan komplexusában, míg az álom-én (az "Én" az álomban) csupán azokkal a komplexusokkal azonos hallgatólággal, amelyek magukba sűrítik az éber-én hallgatólággal részét.

Jung a "komplexus" vagy az "érzelmileg színezett komplexus" kifejezést képek olyan összefüggő csoportjának jelölésére alkotta meg, amelyek egy ősi (archetipikus) módon alap-
szanak, s amelyeknek közös, érzelmi színezetük van. Komplexus-elméletét "Kísérleti kutatások" c. főművében foglalta össze. A komplexus több, mint "képek" együttese, vizuális értelemben inkább olyan, mint az ikon (kép) a számítógép képernyőjén. Ha előhívják, a komplexus az én-identitás és az érzelmek meghatározására törekszik. A komplexus az a forma, amelyben más jelentős személyeket észlelünk. Az álomban az álom-én képes fókuszos interakcióba lépni azokkal a komplexusokkal, amelyek hallgatólággal maradnak az éber-én számára. Olyan ez, mintha valaki képes lenne saját magán műtétet végrehajtani. Ha megfigyeljük az emocionális viselkedés azon változásait, amelyek egy olyan álom után történnek, amely látszólag megváltoztatja bizonyos komplexusok struktúráját, de mielőtt az álmot megbeszéltük volna egy analitikussal, már arra lehet következtetni, hogy az elfelejtett álmok a személyiség jelentős változását eredményezhetik. (Hall, 1977 1991, pp. 151-161)

Jung álláspontja szerint az álmok kompenzációs viszonyban állnak az éber-énnel, kijavítják a tudatos torzításokat vagy az egyoldalú hangsúlyozásokat. (CW 8, par.250) Ezt hagyományosan úgy tekintették, hogy a felidézett álom alkotja a tudattalan tartalmak tudatosításának modelljét, amely szimbólikus formában tartalmazza a kompenzáció anyagát (Jung szóhasználatában a "szimbólum" a lehetséges jelentés egy közelebből meg-nem-határozott területének legjobb reprezentációját jelenti.) Ha a felidézett álmat a jungi analízis formális processzusának vetjük alá, hozzáadódik egy másik kompenzációs forma: a szimbólikus álom lehetséges jelentésének tudatos, intellektuális megértése. A tudatos megértés elősegíti, hogy felismerjük a tudatos helyzeteket és az álmokat, amelyeknek hasonló szimbólikus jelentésük van. Így alakul ki az álmok kompenzációs természetének egy második formája. Az álom-én közvetlen cselekvése azért, hogy megváltoztassa azon komplexusoknak a struktúráját, amelyek az éber-én identitásának hallgatólággal bázisát alkotják, megteremtik a kompenzáció egy harmadik és új formáját.

A fokális/hallgatólággal és a tudatos/tudattalan

A tudatos megértés elősegíti a helyzetek tudatos átélését és más hasonló szimbólikus jelentéssel bíró álmokat. Így alakul ki az álmok kompenzációs természetének egy másik formája. Az álom-én közvetlen cselekvése azért, hogy megváltoztassa azon komplexusoknak a struktúráját, amelyek az éber-én identitásának hallgatólággal bázisát alkotják, megteremtik a kompenzáció egy harmadik és új formáját.

Az alapvető "topográfiai" megkülönböztetés a pszichoanalízis elméletében a tudat és a tudattalan között húzódik. Ez a terminológia lényegét tekintve zavaros, hiszen az egyik terminust, a tudattalant, azzal határozza meg, ami nem a másik, a tudatos. De a tudatos önmagában is lehetetlen világosan meghatározni! Továbbá: a tudatos és a tudattalan határa folyton változik. Egy emlék tudatos az egyik de - többnyire nyilvánvalóan pszichodinamikai okokból - tudatalanná válik a következőben.

Polányi [1958, p .92.] világosan megállapítja a tudás hallgatólággal vagy járulékos összetevőinek függetlenségét a tudatos/tudattalan megkülönböztetéstől.

Míg a fokális tudat szükségszerűen tudatos, a járulékos tudat tudatossági foka változó lehet. Úgy tűnik, hogy a fokális/járulékos megkülönböztetése (amely helyett én inkább a fokális/hallgatólággal megkülönböztetést javaslom), számos megfigyelés megfogalmazása számára kifinomultabb nyelvet jelent, mint a hagyományos tudatos/tudattalan megkülönböztetés. Például: egy álmon belül az álom számos tartalmi mozzanatára vonatkozóan az álom-én tudatos, s mégis rendelkezik egy túl-ig szerkezettel, amely a hallgatólággal vagy járulékos komplexusokon, az álom további tartalmain alapul, s ezek a komplexusok képei. Az éber-én nézőpontjából azonban az álom teljes élményanyaga tudattalan.

A dinamo-objektív összekapcsolás (erkölcsi inverzió)

Jung és Polányi egyaránt úgy találták, hogy az emberi faj rendelkezik egy veleszületett erkölcsi tendenciával. Az explicit Polányinál (ti. az, amit tudatosan megtagadnak az erkölcsi inverzióban), s - úgy tűnik számomra - implicit módon van jelen Jung írásában, különösen az emberi psziché ego-personára és árnyékra való általános felosztásában, amely a gyermekkori erkölcsi önmegítélésen alapul. A "jó" vélt tartalmat az önképnek és a személyesnek tulajdonítják, míg ezeknek "rossz" ellentéte az árnyék területére esik, egy olyan alterego személyiségre, mint amilyen alteregója Dr. Jekyll énjének Mr.Hyde. Számos pszichoterápia és analízis valójában nem áll másból, minthogy ezeket a gyakran archaikus jellegű erkölcsi választásokat a fokális tudatosba emelik azért, hogy az érettebb, felnőtt elme újra döntsön. Polányi megjegyezte, hogy az évszázad tízes éveinek elején sok nyugati értelmiségi vonzódott a marxizmushoz, amely úgy jelent meg, mint egy determinista és erkölcsi megfontolásoktól mentes történelemszemlélet, s amely úgy tűnt aláássa az intellektuális igazság szabad kutatását, holott ez központi érték ugyanazon értelmiségiek számára, akiket vonzott ez a teória. Miért történt ez így? Válaszában Polányi meghatározta a dinamo-objektív összekapcsolásának struktúráját, amely a totalitárius veszély egy különlegesen ártalmas formájának alapját alkotja a modern világban (Polányi 1958, pp. 235-237).

A dinamo-objektív összekapcsolás Polányi szerint olyan "morális inverzió", amelyben az elfojtott erkölcsi hitet tudatosan tagadják meg egy vélt tárgyilagosság szolgálatában. Ez sok modern értelmiségit befolyásolt. Ennek eredményeként nem volt a veleszületett morális szenvedélyeknek tudatos levezetésük. Egy dinamo-objektív összekapcsolás, mint amilyen a marxizmus, levezetést ad ezeknek az erkölcsi szenvedélyeknek, miközben megőrzi a tárgyi-

lagosság tudatos illúzióját. Ez eredményezi az olyan rejtett tudattalan erkölcsi aktusokat, amelyekből hiányoznak a tudatosan megtartott erkölcs morális és etikai korlátozásai. A meglehetősen embertelen aktusokat is elvállaljuk "objektív" okokból.

Egy dinamó-objektív összekapcsolást különösen nehéz megváltoztatni. Ha objektív alapról támadják, a rejtett morális pozíció teljes erkölcsi védelmet kap, míg ha morális talajról jön a támadás, olyan szigorúan "objektív" pozícióként védelmezik, amelynek semmi köze az erkölcshez. Ez a struktúrája a militáns marxizmusnak, amely aktívan ösztönzi a kormányok megbuktatását, hogy elősegítsen egy olyan folyamatot, amelyről elvileg kijelenti, hogy a tudatos szándékoktól független történelmi szükségszerűség. A morális inverzió a kollektív árnyék struktúráját érhetővé teszi, azokét az árnyékokét, amelyeket az egyik nemzet vagy faj vetít rá a másikra.

A dinamó-objektív összekapcsolás struktúrája a fő alapja a neurozisosoknak és a neurotikus elhárító mechanizmusoknak az egyéneknél. Amikor általános védekezésnek használják, a neurotikus jellegű dinamó-objektív összekapcsolást "pszeudo-objektivitásnak" nevezem. A kifejtett neurotikus személyiségminta mindent átható formájában jelen van az énkép rejtett negatív morális megítélésében, mégpedig abban átható értelemben, amely szerint az árnyék nem más, mint egy hamis "valódi én". Az anima/animus, amely valójában a kapcsolat alapelve, negatív és védekező jelleggel működik. Az ilyen neurotikus minta lényegét tekintve kívülről megtámadhatatlan. Fel kell emelni a tudatosság szintjére, bátran szembenézni vele; megváltoztatni csupán a neurotikus pszichén belülről lehet.

Bennelakozás

A bennelakozás olyan fogalom Polányi modelljében, amely az ember eszköz-használatától a kulturák közti kölcsönhatásig, a művészet értékelésétől a vallásos rítusok átélésének képességéig terjed. Az ember normális körülmények között bennelakozik a stabil test-képzetben és ehhez még olyan eszközöket is hozzátehet, mint a szondák, hogy testi tudatának járulékos tartományát kiterjessze. A bennelakozás fogalma egyaránt hasznosnak bizonyul az álom-én és az éber-én kapcsolatának konceptualizálásakor, és azoknak a szokatlan állapotoknak a megértése során, amelyek az aktivált archetipusokkal függnek össze, továbbá az énkép mélyreható változásának az értelmezésében, amely változások a pszichoneurózis sikeres kezelése során lépnek föl. Fingarette (1963, p.301-3) összehasonlítja egy Zen mester énképét (önátélését) egy olyan asszonyéval, aki sikeres freudi pszichoanalitikus kezeléssel esett át egy közeli barátja iránti szélsőséges gyűlöletérzése miatt. Világos, hogy mind az asszony, mind a Zen mester benne lakozik szellemi struktúrájában, mégpedig a köznapi tudatosságtól meglehetősen eltérő módon. Egy jungiánus megkérdendő: Mi az, ami benne lakozik? A klasszikus jungi elméletben a válasz végülis: "az Archetipikus Én", amely jóval szélesebb terjedelmű, mint az énkép (önkép), és amely képes paradox módon egyszerre több, mint egyetlen attitűdben "lakozni".

Különbségek Polányi és Jung között

Míg Polányi munkássága jobban megvilágította Jung lélektanának számos nehéz területét, nem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy nincs jelentős különbség kettejük között. Első megközelítésben természetesen mindketten más nyelvi univerzumban fejtették ki álláspontjukat. Polányi mindenekelőtt a tudománymetodológia ismeretelméleti kérdéseivel foglalkozott, míg Jung orvos és empirista volt, aki gyógykezelések kutatására összpontosított. Így adataik mezője nagyon különbözött.

Jung pszichiáterként affektusokkal és az érzelmi élet rendellenességeivel foglalkozott. Az érzelmeivel színezett komplexusokat állította munkássága középpontjába. Polányi nem foglalkozott közvetlenül az érzelmei tartományával, őt a gyümölcsöző tudományos felfedezés tartalma érdekelte. Elméleteikkel különféle emberi szükségletekhez kívántak adalékul szolgálni.

Polányi arra összpontosított, hogyan alakul ki a külső valóságról való tudásunk. Jung a belső valóságba pillantott be, habár "objektív psziché"-nek nevezte a mélyebb, nem-személyes mélységet. Azonban Jung és Polányi egyetértene abban, hogy minden akcióban megvan a személyes kockázat és elkötelezettség elkerülhetetlen eleme. Sem a külső, sem a belső világban nem találkozunk tisztán "objektív" észleléssel.

Jung rejtélyesebb és nem-tapasztalati struktúrális fogalma, az Archetipikus Én áll a pszichikum tudatos és tudattalan részének középpontjában; míg az én csak a tudat centrumát képezi, az Archetipikus Én tulajdonképpen lélektani Isten-kép a pszichében. Három tényezőtől áll: (1) a psziché totalitása, mely szervezett mezőként funkcionál; (2) egy ilyen rend képzete (az ún. mandalában) és (3) a tudatos én-komplexusok archetipikus magja, az "Énmondó"-ban. Az "Archetipus"-nak, vagy a "Rend Központi Archetipus"-nak. Ez a fogalom, valamint Jung későbbi álláspontja az archetipusokról, mint pszichoidokról, (amelyek a szubjektív és objektív világ közös alapját alkotják), továbbá a vallás határát súrolja az egész jungi mélypszichológia, és elkerüli a dualizmust. Polányi munkásságában nem ismerek ehhez hasonló vagy ezzel párhuzamos fogalmat.

Jungnak tulajdonítják a pszichológiai archetipusok fogalmát. Habár nem töprengett kialakulásuk mechanizmusairól, feltételezte, hogy olyan történelmi folyamat hozta létre őket, amely lényegében megfelel a fajok kialakulásának. Az archetipusok a kollektív emberi tapasztalat maradványai. Polányi a valóságot már kialakultnak tekintette, amely a személyes tudás felfedezésének állandó folyamatában tárul fel. Jung és Polányi egyaránt világosan állítja a személyes elkötelezettség redukálhatatlan meglétét a transzperszonális valóság észlelése és megértése területén. Jung azonban úgy látta, hogy a belső szubjektív világ legmélyebb rétege, a kollektív tudattalan vagy objektív psziche fejlődik. Ez az álláspont Jungot radikális konstruktivistának mutatja be, ami olyan nézet, melyet csak most kezdünk méltányolni. (Young-Eisendrath and Hall, 1991).

- Fingarette H** (1963): *The Self in Transformation*. New York: Basic Books.
- Hall J** (1977): *Clinical Uses of Dreams: Jungian Interpretations and Enactments*. New York: Grune and Stratton. Republished (1991) as *Patterns of Dreaming*. Boston: Shambhala. Utalások az 1977-es kiadásra.
- Hall J** (1981): *Psychiatry and Religion: a Review and a Projection of Future Needs*. Anglican Theological Review. LXII (4):422-435, October, 1981)
- Hall J** (1982): *Polanyi and Jungian Psychology: Dream-ego and Waking-ego*. Journal of Analytical Psychology. 27:239-254.
- Hall J** (1983): *Jungian Dream Interpretation: A Handbook of Theory and Practice*. Toronto: Inner City Books.
- Hall J** (1984a): *Toward a Psycho-Structural Theory: Hypnosis and the Structure of Dreams*. American Journal of Clinical Hypnosis. 26 (3): 159-165, January 1984.
- Hall J** (1984b): *Pseudo-Objectivity as a Defense Mechanism: Polanyi's concept of Dynamo-Objective Coupling*. Journal of the American Academy of Psychoanalysis. 12(2): 199-209, April 1984.
- Hall J** (1986): *The Jungian Experience: Analysis and Individuation*. Toronto: Inner City Books. **Hall J** (1987): *The Structure of Collective Shadows: Why They Endure*. In **M.Mattoon** (Ed.) *The Archetype of Shadow in a Split World. Einsiedeln*, Switzerland: Daimon Verlag. Pp. 113-133. Jung C.G. Jung Összegyűjtött Műveire való utalás: Princeton University Press (Bollingen series, különböző dátumok) és the United Kingdom by Routledge and Kegan Paul. Az Összegyűjtött Művekre való utalás: kötetszám és bekezdés (pp.) vagy oldalszám (p). Azok a Jung művek, amelyek nem szerepelnek az Összegyűjtött Művekben, külön szerepelnek a felsorolásban.
- Jung C.G.** (1961): *Memories, Dreams, and Reflections*. (Ed: A.Jaffe). New York: Vintage Books. **Polanyi M** (1958): *Personal Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Young-Eisendrath P and Hall J** (1991): *Jung's Self Psychology: A Constructivist Approach*. New York: Guilford.

Fordította: Bárkán György

A fordítást az eredetivel egybevetette: Palló Gábor, (szaklektor: Pléh Csaba)

Polányi Mihály: *Az igazság órája*. Eredeti cím: *Die Stunde der Wahrheit* (1956) The University of Chicago Library, Department of Special Collections, Box 33, Folder 10.

Polányi Mihály: *Az istenhitek. A vallásos hitről*. Eredeti cím: *Beliefs in God About Religious Faith* (1964) kézirat. The University of Chicago-, Joseph Regenstein Library, Special Collections, Polanyi Papers, Box 37, Folder 12.

Polányi Mihály: *A humanizmus újjászületése*. Irodalmi Újság (Párizs), 1961. február 15.

Mary Harrington Hall: *A Conversation With Michael Polanyi* Psychology Today, 1968/V.

Marjorie Grene: *The "Personal" and the "Subjective"* manuscript, addressed to the Centennial Commemorative Conference on Michael Polanyi Kent, Apr. 1991 USA

James A. Hall M.D.: *Polanyi and Psychoanalysis*. Tradition and Discovery. The Polanyi Society Periodical. Vol. XVIII. Number 2. 1991-1992. pp. 5-10